

Az ujjbetűzés (daktil) komplex szerepe a siket gyermekek nyelvi fejlődésében és tanulástámogatásában

Bartha Csilla^{1,2}, Holecz Margit¹ és Tóth Etelka³

¹ NYTI Többszövegnyelvi Kutatóközpont, Budapest

² ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest

³ KRE TFK Pedagógusképző Intézet, Budapest

A jelnyelvhasználók a (le)betűzést (magyarul gyakran daktil vagy ujjábécé) beszélt nyelvek írásbeli formáinak kódolására használják, melynek során különböző kézkonfigurációk egy-egy betűnek vagy szótagnak feleltethetők meg ([4, 9]). Elsősorban olyan helyzetekben alkalmazzák őket, amikor az adott szóra vagy kifejezésre nincs jel, vagy a kommunikációs partner nem ismeri az adott jelet. Az ujjábécék a jelnyelvek alapvető részeként ugyanakkor bonyolult és szisztematikus módon fonódnak össze a nyelvelsajátítással is.

Az ujjbetűzés fontos szerepet játszik a fonológiai tudatosság kiépülésében, az olvasásban, információátadásban, a szülő-gyermek, különösen a halló szülő-siket gyermek közti kommunikációban, a jelnyelv vagy a jelelő számára idegen elemek feldolgozásában, nevek, új fogalmak kivitelezésében, de egyszersmind pragmatikai jelentések létrehozásában is ([1: 359, 3]). Siket családokban szülő-gyermek interakciókban a kisgyermek a daktilt jóval korábban elkezdik használni, minthogy olvasni és írni tudnának (megjelenése kb. 13 hónapos korban, vö. [6]), és még az előtt, hogy tudatosulna számukra a (le)betűzés és a nyomtatás közötti összefüggés ([5: 46]).

A vizuális jelfonológiát, illetve annak olvasásban betöltött szerepét vizsgáló Petitto és munkatársai ([7]) kutatásai alátámasztották, hogy az olvasáselsajátítás szempontjából nem a hangok és a nyomtatott betűk közti kapcsolat a létfontosságú. Úgy vélik, hogy ezekben a folyamatokban az agy szegmentációs, kategorizációs és mintázatfelismerő képessége meghatározó. Ezeket a folyamatokat nemcsak a hangzó nyelvek, de a jelnyelvek vizuális fonológiája is elő tudja segíteni, melybe beletartozik a (le)betűzés és száj kép, valamint azok mintázatai is, az agy ugyanis hangzó és vizuális nyelvi egységek (valamint azok fonológiai egységeinek és mintázatainak) befogadására egyaránt nyitott. A kutatások során olvasási nehézségekkel küzdő halló gyermekek is fejlődést mutattak vizuális jelfonológiára építő vizuális szegmentációs tréning eredményeként.

Az elmúlt évtizedekben vizsgálatok sora igazolta, hogy a jelnyelvhasználat folyékonysága pozitív összefüggést mutat a siketek hangzó nyelvi olvasási készségeivel, arra is rámutatva, hogy a jelnyelvi fluencia mellett a (le)betűzési készség magas szintje az, ami a siket kétnyelvűek olvasási képességeivel pozitív összefüggést mutat ([8]). A kutatók ezeket az eredményeket azokkal a közös mögöttes kognitív képességekkel magyarázták, melyek a szódekódolás pontosságáért és a szófelismerés automatizmusáért felelősek, melynek értelmében a (le)betűzés, a jelnyelv és ortografikai dekódolás közötti kapcsolatok erősítése az olvasáselsajátítás megkönnyítésének működő útja lehet.

A jelnyelvi hatásokon túl a betűzést külön faktorként vizsgálva a tanítás során Haptonstall-Nykaza és Schick ([2]) két különféle módszert hasonlítottak össze. Míg az egyik helyzetben az angol szó mellett annak amerikai jelnyelvi párja jelent meg, addig a másodikban az angol szó mellett nemcsak a jelnyelvi megfelelő szerepelt, de létrehoztak (le)betűzött formákat is. Utóbbi módszer

eredményeként a csak írást és jelet összekapcsoló helyzettel szemben 28%-kal javult a (le)betűzési képesség, 20%-kal a szó leírásának képessége és 10%-kal az írott szó felismerése, melyek alapján feltételezhető, hogy a (le)betűzés jelentheti a fonológiai kapcsolatot az íráshoz.

Több évtized olvasástanítási-módszertani kudarcai után a jelnyelvekre és a kétnyelvűségre nagyban építő fejlesztő programok gyakorlati tapasztalatai, valamint az újabb kutatási eredmények egyre nyilvánvalóbbá teszik, hogy a (le)betűzés jelentheti a fonológiai kapcsolatot az íráshoz, vagyis a daktilhasználat, a jelnyelv és ortográfiai dekódolás közötti kapcsolatok erősítése az olvasáselsajátítás megkönnyítésének működő és hatékony útja lehet. Egyre több ország siket gyermekek adott jelnyelveken történő (magas szintű kétnyelvűség elérését célzó) oktatási programjaiban a produkciós (fingerspelling) és a percepciós (fingerreading) (le)betűzési készségek fejlesztése az óvodától a 12. évfolyam végéig integráns része a tanterveknek.

Magyarországon jelenleg erőteljes a nemzetközi jelek hatása, melynek következtében több intézményben teljesen mellőzik daktilozás során a kétjegyű mássalhangzók használatát is (azok hosszú változatainak megjelenítésére pedig nincsenek általánosan elterjedt módszerek). Ennek eredményeként magyar szavak betűzésénél és szótagolásánál nehézségekbe ütköznek a siket és hallássérült tanulók akkor, amikor ilyen betűkapcsolatokkal találkoznak.

Az elmúlt évtizedekben az olvasással és tanulással kapcsolatos, külön-külön, a saját diszciplináris keretükben születő fontos eredmények a legutóbbi időkig kevéssé voltak átjárhatók egymás számára, s így sokszor részlegesen vagy szervesen integrálódhattak a siket gyermekek tanulását és fejlődését leginkább támogató gyakorlatokba. A vizuális tanulási segédeszközöket a siket tanulók egyéni igényeihez régóta megfelelőnek tartják, ma pedig a jobbra online is elérhető multimédiás tartalmakat hang-kép-szöveg, kép-hangzó videó-felirat lehetőségeivel, ritkább esetben jelnyelvi videóval, azokat pedig még ritkábban felirattal is ellátják ([10]). Noha a hangzó nyelv írott szöveggel vagy feliratokkal való megtámogatása növeli a tanulás eredményességét, ám ezek hatékonysága gyermekként is eltérő lehet. Mind a kutatási, mind pedig a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyarországi siketek jelentős része korlátozott olvasási, szövegértési készségekkel rendelkezik, így számukra a hangzó nyelven folyó oktatás vagy a hangos tananyagok kizárólag feliratokkal való ellátása önmagában nem ad érdemi támogatást. A digitális technológiák széles körű elterjedése és a multimodális tanulási környezet szerepéről szóló vizsgálatok ugyancsak azt támasztják alá, miszerint a jelnyelvi videó és felirat együttese lenne az, ami nagyobb mennyiségű verbális információ átvitelét tenné lehetővé. Ennek hiányában a jó minőségű, megfelelő tipográfiájú és jól látható hangzó nyelv írott (feliratos) formájának relatív hatékonysága tehát továbbra is függ a siket tanuló (jel)nyelvi kompetenciájától, olvasási készségétől, bimodális kétnyelvűségének mértékétől. A megfelelő módszerekkel történő szilárd olvasási alapok megteremtése tehát a formális, informális környezetben történő digitális tanuláshoz is megkerülhetetlen feltétele.

A NyelvEsély projekt szótári munkálatai során ezért – a jelnyelvi és hangzó nyelvi fejlesztést együttesen, egymást támogatóan kezelve – a jelkivitelezés összetevőinek megjelenítésén túl hangsúlyozottan vetődött fel a magyar ujjábécé (daktil), illetve az ujjbetűzés (valójában (le)betűzés) kérdése is. A fejlesztések során a munkacsoport többek között bővítette az általánosan használt daktilábécét a magyar ábécé hosszú kétjegyű mássalhangzóival, valamint a dz és dzs betűk daktil megfelelőjével. Ez a hiánypótló bővítés nagy segítséget jelent a magyar írás- és olvasáskészség tanítása, fejlesztése szempontjából, valamint célja, hogy megkönnyítse a

gyermek számára a magyar nyelv szótagolásának tanulását. A kiegészítés alapvető célja, hogy minden a magyar nyelvben előforduló betű és betűösszetétel teljes körűen hozzáférhető legyen jelnyelven is a siketiskolákban és az integráltan tanulók számára. Az új daktíl betűk használata segítséget jelent a magyar nyelvi fonológiai tudatosság megerősítésében is. Az előadás során a (le)betűzés integrálását célzó, a változatos tanulói csoportok igényeihez igazodó szótárfejlesztési munkálatokat ismertetjük.

Irodalom

- [1] Bartha, Cs., M. Holecz & P. Z. Romanek (2016a). 'Bimodális kétnyelvűség, nyelvi-szociokulturális változatosság és hozzáférés: A JelEsély modell eredményei és távlatai'. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII. A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok*. Szerk. Bartha, Cs. Budapest: Akadémiai Kiadó. 337–370. old.
- [2] Haptonstall-Nykaza, T. S. & B. Schick (2007). The Transition From Fingerspelling to English Print: Facilitating English Decoding. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 12.2. 172–183. old.
- [3] Holecz, M. (2019). *Vizuális fonológia bimodális kétnyelvűségben – Nyelvi gyakorlatok, változatosság és az oktatásban való alkalmazás lehetőségei*. Doktori disszertáció.
- [4] Johnston, T. & A. Schembri (2007). *Australian Sign Language (Auslan). An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.
- [5] Padden, C. A. & B. Le Master (1985). 'An Alphabet on Hand: The Acquisition of Fingerspelling in Deaf Children'. *Sign Language Studies* 47. 161–172. old.
- [6] Padden, C. A. 1991. 'The acquisition of fingerspelling in deaf children'. *Theoretical Issues in Sign Language Research, Vol. 2. Psychology*. Szerk. Siple, P. & S. Fischer. Chicago: University of Chicago Press.
- [7] Petitto, L-A., C. Langdon, A. Stone, D. Andriola, G. Kartheiser & C. Cochran (2016). Visual sign phonology: Insights into human reading and language from a natural soundless phonology. *WIREs Cogn Sci* 7. 366–381. old.
- [8] Stone, A., G. Kartheiser, P. C. Hauser, L-A. Petitto & T. E. Allen (2015). 'Fingerspelling as a Novel Gateway into Reading Fluency in Deaf Bilinguals'. *PLoS ONE* 10.10. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0139610>.
- [9] Twilhaar, J. N. & Bogaerde, B.v.d. (2016). *Concise Lexicon for Sign Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- [10] Yoon, Joong-O., & H. Choi 2011. The effects of captions on deaf students' contents comprehension, cognitive load and motivation in online learning. *American Annals of the Deaf*. 156.3. 283–289.